

Nazim Talıb oğlu Verdiyev, dos.
Azərbaycan Texnologiya Universiteti

Cəlali İbadət oğlu Məmmədov
Magistrant, Azərbaycan Texnologiya Universiteti
E-mail: calali99@mail.ru

COVID-19 PANDEMİYASININ DÜNYA VƏ MİLLİ TURİZMƏ TƏSİRİ, POST-PANDEMİYA DÖVRÜNDƏ TURİZM SEKTORUNUN VƏZİYYƏTİ

XÜLASƏ

Məqalədə COVID-19 pandemiyasının turizmə təsiri beynəlxalq və milli səviyyədə təhlil edilib. Beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında əks olunan statistik göstəricilərə əsasən, pandemiya sonrakı dövrdə turizm sektorunun müasir çağırışlar əsasında inkişafının vacibliyi vurğulanıb. Pandemiya sonrakı dövrdə turizm sektoruna təsir edə biləcək halların qarşısının alınmasının və bu istiqamətdə çevik idarəetmə mexanizminin yaradılmasının vacibliyi nəzərə çatdırılıb.

Açar sözlər: turizm sektoru, COVID-19 pandemiyası, milli turizm, dünya turizmi, post-pandemiya dövrü.

UOT: 338.48

JEL: L83

Giriş

Turizm bir sıra ölkələrdə iqtisadiyyatın idarəedici mexanizmi olmaqla özündə mühüm iqtisadi əhəmiyyət daşıyır. Turizm sektorundan alınan valyuta dövlət xərclərinin maliyyələşdirilməsi, habelə zərurət duyulan sektorlara sərmayə yönəldilməsinə xidmət edən mənbə rolunda çıxış edir.

COVID-19 pandemiyası vüsət almazdan öncə turizm dünya iqtisadiyyatının ən qazandıqlı və rifahlı sektorlarından birinə çevrilmiş, qlobal ÜDM-in 10 %-i və dünyada 320 milyondan çox iş yeri məhz bu sahənin payına düşmüşdür. [4,s.97]

COVID-19 pandemiyasının dünya və milli turizmə təsirinin qiymətləndirilməsi

Ümumdünya Turizm Təşkilatının verdiyi məlumata əsasən, pandemiya öncə beynəlxalq turizm, o cümlədən onun bilavasitə və dolaylı təsirləri dünyada 334 milyon

dollar olmaqla hər dördüncü yeni iş yerini və bütün iş yerlərinin 10,6 %-ni təşkil edirdi. Statistik məlumatlara görə, 2019-cu ildə səyahətlər zamanı turistlər 1,7 trilyon ABŞ dolları xərcləyiblər, bu da, öz növbəsində, beynəlxalq ixracatın təxminən 7%-ni və xidmət ixracatının 27,4 %-ni təşkil edir. 2020-ci ilin məlumatlarına müvafiq olaraq, turistlərin öz ölkələri ərazisində səyahət xərclərində 45%, xarici səyahət üzrə xərclərində isə təqribən 70% azalma müşahidə olunmuşdur.

Bölgələr üzrə ən böyük eniş Asiya və Sakit Okean ölkələrində qeydə alınmışdır: 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisədə, 2021-ci ilin ilk 5 ayında beynəlxalq turist sayında 95% azalma müşahidə olunmuşdur. Göstəricilər Yaxın Şərq regionunda 83%, Afrika regionunda isə 81% təşkil etmişdir. [3,s.4]. Amerika regionunda isə 72% göstərici ilə nisbətən daha kiçik bir azalma qeydə alınmışdır.

Turizm baxımından beynəlxalq səyahətçilər üçün əsas səyahət marşrutlarından biri olan Avropa regionu da pandemiyanın mənfi təsirlərindən qurtula bilməmişdir. Avropa qitəsi ölkələrinin iqtisadiyyatında səyahət və turizm sənayesi olduqca vacib rol oynayır. Avropa İttifaqı Ümumdünya Turizm Təşkilatı tərəfindən dünyanın əsas regional turizm destinasiyası kimi qiymətləndirilir. Turizm sektorunun Avropa İttifaqının iqtisadiyyatına birbaşa bəxş etdiyi töhfə 2018-ci ildə təxminən 782 milyard avro təşkil etmişdir. Dünya üzrə turizmdən əldə edilən gəlirlərin 40%-ni Avropa qitəsi qarşılıyır. Pandemiya-dan öncə dünya üzrə turistlərin 50%-dən çoxu və turizm fəaliyyətlərinin təqribən 48%-i Avropa qitəsinin payına düşmüşdür. Ümumdünya Turizm Təşkilatının hesablamalarına müvafiq olaraq, dünyanın ən çox ziyarət edilən regionu statusunu da məhz Avropa qazanmışdır. [4,s.99]

Pandemiya Avropa İttifaqının (Aİ) iqtisadiyyatına da dərin neqativ təsir göstərmişdir. COVID-19 pandemiyasının ilkin dönməndə, demək olar ki, bütün üzv ölkələr tərəfindən vacib olmayan səyahətlərdə məhdudiyət tədbirləri tətbiq edilməyə başlandı. Sərhədlərin bağlanması və Şengen bölgəsinə aid sərhədlərdə nəzarətin bərpa edilməsi nəticəsində milyonlarla Avropa vətəndaşının səyahətinin qarşısı alınmış oldu.

COVID-19 pandemiyasının təsiri nəticəsində yaranmış vəziyyət başqa ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da turizm sektorundan yan keçməmiş, 2020-ci ilin mart ayından etibarən bu sahədə də durğunluq geniş vüsət almışdır. Pandemiyanın yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə Azərbaycanla qonşu ölkələr arasında dövlət sərhədində məhdudlaşdırıcı rejimin, həmçinin dünyanın bir çox ölkələrində vətəndaşların səfərlərinə müvəqqəti məhdudiyətlərin qoyulması nəticəsində turizm sektorunda da

tənəzzül labüd olmuşdur. Əgər ölkəmizin sərhəd-buraxılış məntəqələrindən keçən şəxslərin sayı 2019-cu ildə 17464,3 min nəfər təşkil etmişdisə, 2020-ci ildə bu göstərici 4028,3 min nəfərə qədər azalmışdır. Azərbaycana təşrif edən əcnəbilərin və vətəndaşlığı olmayan şəxslərin ölkə üzrə sayı 2019-cu ildə 3170373 nəfər olmuş, pandemiyanın təsirinin nəticəsi olaraq 2020-ci ildə bu göstərici azalaraq 795722 nəfər təşkil etmişdir. Koronavirus infeksiyası ilə bağlı qapanmalar turizm yollarının sayında kəskin azalmalara gətirib çıxarmışdır. Səyahət agentlikləri və turoperatorların qrup və fərdi halda satmış olduğu turizm yollarının sayı 2019-cu ildə 63885 ədəd təşkil etmişdisə, 2020-ci ildə bu göstərici azalaraq 5342 ədədə çatmışdır. [4,s.99]

Pandemiya dövrünün iqtisadi sfera üzrə olan təsiri, ilk öncə, nağdsız pul hesablaşmaları və ödənişlərin həcmində artmasında özünü göstərir. Pandemiya dövründə İnternet üzərindən sifarişlər, onlayn alış-veriş artmışdır, vətəndaşlar da bu tip sifarişlərə və alqı-satqıya alışmağa başlayıblar.

2019-cu ilə nisbətən 2021-ci ildə onlayn ödənişlərdə az qala ikiqat artım müşahidə olunub. Düzdür, ümumi ticarət dövriyəsində belə ödənişlərin həcmi hələ də kiçik olaraq qalır. Ələlxüsus, qonşu Türkiyə, Gürcüstan və Rusiyaya nisbətən biz çox geri qalırıq. Qonşu ölkələrdə nağdsız ödənişlərin çəkisi bəzən 50%-dən çox təşkil edir. Azərbaycanda bu göstərici, təxminən 20%-ə yaxınlaşıb, pandemiya-dan öncə isə 10% civarında idi.

Dünyanın hər yerində olduğu kimi, pandemiya Azərbaycanın turizm sektoruna da böyük ziyan vurub. Ölkədə ilk yoluxma halı 2020-ci ilin fevralında qeydə alınıb. Virus ilk yoluxanlar İrandan gələn ölkə vətəndaşları olub və yoluxma halları təsdiqləndikdən sonra ölkənin İranla sərhəddinin bağlanması razılaşıdırılıb. Təbii ki, o zaman virusun nə

qədər təhlükəli və yoluxucu olduğu hələ bəlli deyildi və bu vəziyyətin nə qədər davam edəcəyini heç kim proqnozlaşdırma bilməzdi. Martın əvvəlində ölkəyə İran məhsullarının idxalına qadağa qoyulub və ölkədə yerləşən bütün təhsil müəssisələrində əhalinin təhlükəsizliyini təmin etmək, virusun yayılmasının qarşısını almaq məqsədilə bir həftəlik məzuniyyət elan edilib, daha sonra isə bu müddət martın 27-dək uzadılıb. Martın 12-də ölkəmizdə yeni koronavirusdan ilk ölüm faktı təsdiqlənib. Martın 14-dən ölkəmizdə sosial izolyasiya tədbirləri qüvvəyə minməyə başladı, kütləvi tədbirlər qadağan edildi, insanlara "Evdə qal" şüarı ilə müraciətlər edildi, ölkənin quru və hava sərhədləri müvəqqəti olaraq bağlandı. Həmçinin qeyd edək ki, Azərbaycanda yoluxanların sayı ilə bağlı ilk məlumat Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının (ÜST) saytında 24 mart 2020-ci ildə 15 nəfər kimi dərc olunub. [6]

Yoluxanların sayı oktyabr ayından artmağa başlayıb və dekabrda pik həddə çatıb. 21 noyabr 2021-ci il tarixində ölkədə COVID-19 pandemiyasına yoluxanların sayı 573974 nəfər təşkil edib. Ümumiyyətlə, ölkəmizdə gündəlik yoluxma sayının qrafikinə nəzər salsaq, prosesin dalğavari (tsiklik) xarakter daşdığını müşahidə etmək olar. [6]

Turizm ölkə iqtisadiyyatında əsas rol oynayır. COVID-19 pandemiyası turizm sektoruna əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmiş və 2020-ci ilin martından bu sahədə ciddi tənəzzülə səbəb olmuşdur. Statistika əsasən, 2020-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında Azərbaycana 155 ölkədən 686,3 min nəfər (2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 3,5 dəfə az) səfər edib. Koronavirus infeksiyasının yayılmasının qarşısının alınması məqsədilə Azərbaycan Respublikasının dövlət sərhəddində məhdudlaşdırıcı rejimin tətbiqi, eləcə də dünyanın əksər ölkələrində vətəndaşların gediş-gəlişinə müvəqqəti

məhdudiyyətlərin qoyulması nəticəsində 2020-ci ilin aprel-sentyabr aylarında ölkəmizə gələnlərin sayında kəskin azalma olub və səfərlər əsasən qeyri-turizm məqsədləri üçün həyata keçirilib.

Təhlil üçün Azərbaycan Respublikasının Turizm üzrə Dövlət Agentliyinin 2020-ci il üçün təqdim etdiyi məlumatları nəzərdən keçirək. 2020-ci ilin yanvar ayı turizm üçün uğurlu olub, 2019-cu ilin müvafiq göstəricisi ilə müqayisədə Azərbaycana gələn turistlərin sayı 18,1% artaraq 226,2 min nəfər olub və ölkəmizə ən çox turist Rusiyadan (+20,5%), Gürcüstandan (+20,5%) gəlib. Yaxın Şərqlə (+20,8%), Türkiyə (+12,1%) və İran (+26,5%) həcmində olmuşdur. Turist axınındakı artım fevral ayında da davam edib ki, bu da səyahət üçün o qədər də əlverişli deyil. Bu ay ölkəyə gələn turistlərin sayı 15,8% artıb, onların əksəriyyəti Gürcüstandan 59 min nəfər (+11,4%) və Rusiyadan 55 min nəfər (+23,3%) olub. Türkiyədən gələn turistlərin sayı 23600 nəfər (+5,9%), Yaxın Şərqdən 16900 nəfər (+11,2%), İrandan 13400 nəfər (+22,9%) olub. Ən yüksək artım Rusiya və İrandan gələn turistlərin sayında müşahidə olunur.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Turizm Agentliyinin məlumatına görə, turizm göstəricilərində kəskin azalma mart ayından başlayır. Qeyd edək ki, mart ayı Azərbaycanda turizm üçün ən əlverişli vaxtdır və Novruz bayramını qeyd etmək üçün ölkəmizə çoxlu turistlər gəlir. Martda Azərbaycana 93 min nəfər səfər edib ki, bu da 2019-cu ilin müvafiq göstəricisindən 153 min nəfər (62,2%) azdır. Rusiyadan 35 min nəfər (47%), Gürcüstandan 24,6 min nəfər (60%), Türkiyədən 13,2 min nəfər (47%), İrandan 4100 nəfər (88,5%) ölkəmizə səfər edib. Aprel ayında turizm böhranı davam edib və dərinləşib, çünki bu ay ölkəmizə cəmi 20 min turist gəlib ki, bu da 2019-cu illə müqayisədə 218

min nəfər və ya 91,7% azdır. Rusiyadan gələn turistlərin sayı 90,3%, Türkiyədən gələnlərin sayı 79% azalıb, Gürcüstandan 94,6%, İrandan 78,5% kimi dəyərləndirilmişdir.

İyun ayında ölkəmizə 26 min turist gəlib ki, bu da 2019-cu illə müqayisədə 91,7 % azdır. Türkiyədən gələn turistlərin sayı 59,9%, Rusiyadan 94,8%, İrandan 82,7%, Gürcüstandan 93,7% azalıb. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin saytında yer alan məlumata görə, 2020-ci ilin yanvar-sentyabr aylarında ölkəmizə gələn turistlərin əksəriyyəti Rusiyadan (28,1%), Gürcüstandan (24,9%), Türkiyədən (18,1%) və İrandanır (8,3%). Ölkəmizə səfər edənlərin əksəriyyətini (78,7 %) kişilər, 21,3 % isə qadınlar təşkil edib. Statistik məlumatlara görə, Azərbaycana gələn turistlərin nəqliyyat vasitələrindən istifadəsində dəyişiklik olub. Əgər 2019-cu ildə turistlərin 52,9%-i avtomobil və dəmir yolu nəqliyyatını seçib, 2020-ci ildə bu göstərici 16,1 % artaraq

69%-ə çatıb. [7]. Burada, hava nəqliyyatından istifadə edənlərin sayı 11,8% (40,5%-dən 28,7%-ə) azalıb. Ölkəmizdə dəniz nəqliyyatı inkişaf etmədiyindən bu göstərici çox aşağı olmaqla 2019-cu ildə 0,8 %, 2020-ci ildə isə dəniz nəqliyyatı ilə səyahət edənlərin sayı 1,5% artaraq 2,3% təşkil edib. 2019-cu ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə xarici ölkələrə gedən Azərbaycan Respublikası vətəndaşlarının sayı 3,9 dəfə azalaraq 1073,4 min nəfər olub. Gedənlərin 69,9 %-i kişi, 30,1%-i isə qadınlardır. Bu dövrdə İrana gedən Azərbaycan vətəndaşlarının sayı 4,6 dəfə, Türkiyəyə 3,5 dəfə, Gürcüstana 4,1 dəfə, Rusiya Federasiyasına gedənlərin sayı isə 3,5 dəfə azalıb. Azərbaycandan xaricə səyahət edən turistlərin nəqliyyat vasitələrindən istifadəsini təhlil etməli olsaq, görə bilərik ki, 2019-cu ildə sərnشینlərimizin 75,9%-i avtomobil və dəmir yolu nəqliyyatını seçib, 2020-ci ildə bu rəqəm 0,7 % artaraq 76,7 %-ə çatıb, hava

nəqliyyatından istifadə edənlərin sayı isə 76,7 % olub. Yəni, orta hesabla bu miqdar 4,1% artıb. Ölkəmizdə dəniz nəqliyyatı inkişaf etmədiyindən bu rəqəm çox aşağı olmaqla 2019-cu ildə 0,8 %, 2020-ci ildə isə dəniz nəqliyyatı ilə səyahət edənlərin sayı 1,8 % artaraq 2,5 % təşkil edib. Daxili turizmin statistikasına nəzər salsaq, 2020-ci ildə turist səfərləri edənlərin sayı 2019-cu illə müqayisədə 3,4 dəfə (4352,9 min nəfər, o cümlədən 56,5% kişi, 43,5% qadınlar) 1268,7 min nəfər (57,6% kişi, 42,4% qadınlar) daxili turizmin statistikasına nəzər salsaq, 2020-ci ildə turist səfərləri edən turistlərin sayı 2019-cu illə müqayisədə 3,4 dəfə (57,6 % kişi, 42,4 % qadın) (4352,9 min nəfər, onun 56,5 % kişi, 43,5 % qadınlar) və 1268,7 min nəfər təşkil etmişdir. Səfərlərin əksəriyyətinin məqsədi qohumları, dostları ziyarət etmək, və tətillə bağlı olub. İstifadə olunan nəqliyyat vasitələrinə gəlincə, daha çox şəhərlərarası avtobus və minik avtomobillərindən istifadə olunub. İstifadə olunan nəqliyyat vasitələri baxımından şəhərlərarası avtobuslara və minik avtomobillərinə üstünlük verilib. Beləliklə, təhlillər göstərir ki, COVID-19 pandemiyası Azərbaycanda turizmin inkişafına mənfi təsir göstərmiş, 2019-cu illə müqayisədə ölkəyə gəliş və çıxış turizminin göstəriciləri 3,5-4 dəfə, daxili turizm göstəriciləri isə 3,4 dəfə azalıb. [7]

Turizm sosial-iqtisadi fəaliyyətin mühüm sahəsi olmaqla bir çox ölkələrin dövlət büdcəsinin gəlirlərinə mühüm töhfə verir. Beynəlxalq turizm sənayesini təmsil edən Dünya Səyahət və Turizm Şurasının (WTTC) məlumatlarına görə, 2019-cu ildə turizmin global iqtisadiyyata töhfəsi 9,1 trilyon dollar olub və ya dünya ÜDM-nin 10,4%-ni təşkil edib. Şuranın hesablamalarına görə, səyahət və turizm sənayesi dünya üzrə 330 milyon iş yerini (dünyada hər 10 iş yerindən biri) təşkil edir.

2020-ci ilin əvvəlində bütün ölkələr Ümumdünya Səhiyyə Təşkilatının elan etdiyi yeni növ koronavirus - COVID-19 pandemiyası ilə əhatə olundu. Ənənəvi olaraq, turizm və rekreasiya sənayesi xarici şoklardan təsirlənir - məsələn, konkret ev sahibi ölkələrdə baş verən hadisələr digər kurort bölgələrinə səfərlərin geniş miqyaslı yenidən bölüşdürülməsinə səbəb ola bilər. Bununla belə, COVID-19 pandemiyası kimi güclü sarsıntılar dünya turizm bazarını qeyri-müəyyən müddətə iflic edə bilər. Viral və yoluxucu xəstəliklərin epidemiyaları ilə yanaşı, qlobal qonaqpərvərlik sənayesini çökürən ekzogen amillərə hərbi münaqişələr və terror təhlükələri, iqlim dəyişikliyi, təbii fəlakətlər, neft və neft məhsullarının kəskin qiymət dəyişiklikləri, valyuta məzənnələrinin dəyişməsi, maliyyə və iqtisadi böhranlar da aid edilə bilər.

UNWTO koronavirus pandemiyasından sonra beynəlxalq turizmin azalması və bərpası üçün üç ssenari nəzərdən keçirib ki, bu ssenarilərə əsasən, 2020-ci ilə qədər beynəlxalq turist gəlişlərinin sayının 58%-dən 80%-ə qədər azalması diqqət mərkəzində olub. Birinci ssenari, sərhədlərin tədricən açılması və səyahətə qoyulan məhdudiyətlərin yumşaldılması iyulun əvvəlində başlasa, beynəlxalq turist axınının 58% azalacağını nəzərdə tuturdu, ikinci ssenari, bərpa prosesinin sentyabrda başlaması şərti ilə dünya turizm göstəricilərinin 70%-ə enməsinə nəzərdə tuturdu, üçüncü, mümkün olan ən pis ssenari isə beynəlxalq turizm dekabrda əvvəl bərpa olunmasa, göstəricilərin 78%-ə enməsinə nəzərdə tuturdu. Təəssüf ki, 2020-ci ilin nəticələri (73%) inkişafın üçüncü ssenari üzrə davam edəcəyini göstərdi. Bir sıra ekspertlər qeyd edirlər ki, sənayenin bərpası və 2019-cu ilin nəticələrinə nail olunmasını 2023-cü ildən tez gözləmək olar. Elmi araşdırma müəllifləri pandemiyanın turistlərə yüksək

psixoloji təsir göstərdiyini və panikaya səbəb olduğunu, bunun da qonaqpərvərlik və turizm sektorunun xidmətlərinə tələbatın kəskin azalmasına səbəb olduğunu qeyd edirlər. Agent əsaslı modeldən istifadə edərək turizm mərkəzlərində yoluxmuş insanların dinamikası araşdırılır və virusa yoluxmuş insanların sayını azaltmağa yönəlmiş sosial məhdudiyətlər təhlil edilir. Pandemiyanın turizmə sosial-iqtisadi təsirini qeyd edir, turizm xidmətlərinə tələbin azalması ilə ifadə edilir, gəlirin azalması, iş yerlərinin itirilməsi və işsizliyin artması, sektor işçilərinin sosial dəstəyə ehtiyacı və bunun nəticəsində sosial xərclərin artması, ictimai təhlükəsizlik və sağlamlıq üçün artan tələblər bu kimi amillərə daxildir.

COVID-19-un otel sektoruna təsirini öyrənir və pandemiyanın antiböhran idarəçiliyinin altı mərhələsini müəyyən edirik ki, buraya öz növbəsində aşağıdakılar daxildir:

- böhrandan əvvəlki mərhələ;
- xəbərdarlıq faktorunun monitorinq mərhələsi;
- aralıq mərhələ;
- bərpa mərhələsi və konkret qərarların qəbulu mərhələsi.

Sərnişin hava səyahətləri, turizm, restoran, otel biznesi və əyləncə ən çox təsirlənən sektorlar olub. Problemlərin həlli üçün bütün ölkələrin konsolidasiyası təklif edilir. Buraya, pandemiya ilə müstəqil şəkildə mübarizə apara bilməyən az inkişaf etmiş ölkələrə qarşılıqlı iqtisadi yardıma ehtiyac, daha yaxşı peyvəndin hazırlanmasına artan investisiya və sanitariya-gigiyenik şərait sahəsində qoruyucu tədbirlərin görülməsi aid olunur. Bir sıra ölkələrin təmsalında koronavirus pandemiyasının makro (qlobal istehsal və ticarətin, həmçinin ixrac və idxalın təsiri) və mikro səviyyədə (istehlakçı davranış modellərindəki dəyişikliklər) təsirini öyrənir. COVID-19-un aviasiya sektoruna və turizmə

görünməmiş təsirinə diqqət çəkərək, müxtəlif inkişaf ssenarilərinin modelləşdirilməsinə əsasən məhdudiyətlər və hava sərhdələrinin bağlanması müddətindən asılı olaraq beynəlxalq turistlərin gəlişinin azalacağını vurğulayırlar. Bu təhlilin həcmi, 58%-dən 78%-ə qədər, sənayenin gələcək inkişaf perspektivləri isə son dərəcə qeyri-müəyyən olaraq qalır. Qeyd edilir ki, iqtisadi inkişafın bütün sahələrinə təsir edən qlobal pandemiya kontekstində sosial cəhətdən məsuliyyətli turizmi - dayanıqlı inkişafa, yəni iqtisadi artıma, ətraf mühitə yönəlmiş - inkişaf etdirmək lazımdır. COVID-19-un Gürcüstanın turizm sektoruna təsirini təhlil edərək, real vəziyyətə uyğunlaşmaq və otellər üçün yeni strategiyalar hazırlamaq zərurətini qeyd edirlər. Uyğunlaşdırılmış strategiyalar daxili turizmin inkişafına, daha stimullaşdırıcı qiymət mexanizminin tətbiqinə, eləcə də göstərilən turist xidmətlərinin keyfiyyətinin yüksəldilməsinə və mühafizə tədbirlərinin gücləndirilməsinə yönəldilməlidir. Pandemiyanın Azərbaycanın turizm sektoruna təsirini təhlil edərək, milli turizm şirkətlərində zəruri dəyişikliklər, o cümlədən ilkin mərhələdə daxili turizmin və xüsusilə ekoloji turizmin inkişafı lazım gəlir. Burada, rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi (şəhərlərə və muzeylərə virtual ekskursiyaların hazırlanması, yeni onlayn platformaların işə salınması), yeni hərəkət qaydalarının tətbiqi (peyvəndlər, maskanın məcburi taxılması, fiziki məsafəyə riayət edilməsi, viza qaydalarına dəyişiklik) və s. nəzərdə tutulur. Dünya Səyahət və Turizm Şurası (WTTC) turizm sənayesinin bərpası üçün öz tövsiyələrini verib. Tövsiyələr aşağıdakılardır:

1) Səyahət tövsiyələrinin ləğvi və səyahətçi sığortasının qarşısını alan qeyri-vacib beynəlxalq səfərlərə qadağalar;

2) Qlobal sağlamlıq və təhlükəsizlik protokollarının qəbulu, səyahət edənlərə səyahət təhlükəsizliyi təminatlarının verilməsi;

3) Virusun yayılmasının qarşısını almağa kömək edən sürətli test və izləmə strategiyasının qəbulu;

4) Böhrana standart və qlobal yanaşmanı təmin etmək üçün dövlət və özəl sektor arasında daha sıx əməkdaşlıq;

5) Vergi güzəştləri və likvidlik stimulları, habelə işçilərin müdafiəsi tədbirləri baxımından sektora dövlət dəstəyinin davam etdirilməsi.

Nəticə

Mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi göstərir ki, bütün gələcək səfərlər yeni ssenariyə və yeni tələblərin tətbiqinə ehtiyac duyur. Bir çox Avropa ölkələri artıq səyahət edənlərdən peyvənd sertifikatının olmasını tələb edir (həmçinin Avropada qəbul edilən peyvəndlər, məsələn, Alman şirkəti tərəfindən istehsal olunan BioNTech və ya Amerika peyvəndi Pfizer). Sağlamlıq üçün riskləri minimuma endirmək və gələcək infeksiyaların qarşısını almaq üçün yeni qaydalara riayət etmək dünya ölkələrinin diqqət mərkəzində olacaq. Yeni "etik qaydalar"ın hazırlanması və onlara riayət edilməsi (turistlər, sakinlər və şirkətlər üçün) bizneslər, icmalar və turistlər üçün "məsuliyyətli davranış" və hesabatlılığı təmin etmək üçün ilkin şərt ola bilər. Səyahət şirkətləri bu gün öz fəaliyyətlərini ətraf mühitdəki dəyişikliklərə uyğun tənzimləməli və yeni şəraitə çevik uyğunlaşma siyasəti aparmalıdırlar. Nəzərə almaq lazımdır ki, bazarda bugünkü məhdudiyətlər nəticəsində təxirə salınmış tələb var və bu tələbin həcmi kifayət qədər böyükdür. Belə şəraitdə daha çevik siyasət tətbiq edən turizm şirkətləri faydalana bilər. Vəziyyətdən daha sərfəli təkliflər hazırlamaq, daha yaxşı infrastruktur yaratmaq üçün istifadə etmək lazımdır. Rəqabət etmək üçün bu

sektordakı şirkətlər dəyişən tələblərə tez uyğunlaşmalı, həmçinin turizm sektorunda texnoloji layihələr və rəqəmsallaşma inkişaf etdirməlidirlər. Onlayn platformalara tələbat günü-gündən artır və rəqəmsallaşma turizm sektoruna güclü təsir edir. . Bu məzmununda aşağıdakı təklifləri edə bilərik:

- Sosial-iqtisadi nəticələrin azaldılması üçün bir sıra tədbirlərin həyata keçirilməsi (iş yerlərinin qorunması, inamın və təhlükəsizliyin gücləndirilməsi, yeni sanitar qaydaların tətbiqi);
- İlk növbədə, daxili turizm bazarının inkişafı strategiyasının hazırlanması;
- Rəqabət qabiliyyətinin və davamlılığın gücləndirilməsi (turizm infrastrukturunun inkişafı, xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi, təkliflərin və bazarların şaxələndirilməsi, daxili turizmin inkişafına diqqətin yönəldilməsi);
- Rəqəmsallaşdırmanın tətbiqi (QR kodların, mobil proqramların, yeni texnologiyaların istifadəsi, sosial şəbəkələrdə onlayn ekskursiyaların təşkili və s.);
- Sosial məsuliyyətli turizmin inkişafı (yaşıl turizmin inkişafı üçün zəruri məhsulların və infrastrukturun yaradılması);
- Kütləvi turizmdən fərdi və kiçik turların təşkilinə keçid;
- Turizm sektorunun davamlı inkişafı və transformasiyası məqsədlərinə nail olmaq üçün bütün tərəflərin əlaqələndirilməsi və əməkdaşlığı.

Dünya Turizm Təşkilatının (UNWTO) verdiyi son məlumatlara əsasən, vaksiniyanın qloballaşması və təhlükəsiz səyahət üçün imkanların genişlənməsi qarşıdakı aylarda və illərdə beynəlxalq hərəkətliliyin əhəmiyyətli artımına təsir göstərəcək. Lakin virusun ortaya çıxan yeni ştammları səyahət məhdudiyətlərinin asanlaşdırılması və aradan qaldırılmasına mane olur. . Bundan əlavə, ayrı-ayrı ölkələrdə test xərcləri, təyinat

yerlərində mövcud qaydalar üzərində əlaqələndirilmə və aydınlığın olmaması, məhdud beynəlxalq əməkdaşlıq, virusun mutasiyası və yeni ştammlarının meydana çıxması ilə bağlı qeyri-müəyyənlik, vaxsınların bölüşdürülməsində ədalətsizlik kimi problemlər bərpa prosesinin uzanmasına gətirib çıxarır. Digər bir problem isə, krizis keçirən turizm sektorunun postpandemiya dövründə turist axınını hansı səviyyədə qarşılaya biləcəyindən ibarətdir. Hazırda, ölkələrin qarşısında duran əsas məsələlərdən biri turizm sektorunun mövcud böhrandan “sağ çıxmasını” təmin etmək üçün müasir çağırışlar fonunda öhdəliklərinin yerinə yetirilməsidir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Bayramov V.İ. Turizm sektorunun inkişafı prioritet istiqamətdir [Elektron resurs] // Xalq qəzeti, 2021, 20 iyun URL: <https://www.xalqqazeti.com>
2. BMT-nin Ticarət və İnkişaf üzrə Konfransının (UNCTAD) rəsmi saytı: <https://unctad.org>
3. Mehmanxana və mehmanxana tipli müəssisələrin fəaliyyəti haqqında [Elektron resurs] // Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsinin rəsmi saytı, 2021, 30 iyul. URL: <https://www.economy.gov.az>. <https://www.stat.gov.az>
4. “COVID-19 pandemiyası dövründə turizm sahəsinin inkişaf problemləri və ilkin iqtisadi nəticələri”. Mingəçevir Dövlət Universiteti. Dayanıqlı inkişaf, cild 1, № 2, 2021. <https://www.mdu.edu.az/images/pdf/JURNAL/2/16%20Memmedov%20S%20-%20VV.pdf>
5. Exploring the impact of COVID-19 on tourism: transformational potential and implications for a sustainable recovery of the travel and leisure industry / Abbas J., Mubeen R., Iorember P.T. [et al.] [Elektron resurs] //

Current Research in Behavioral Sciences,
2021, v.2. URL:
<https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2666518221000206>

6. <https://www.worldometers.info>
7. <http://stat.gov.az>

Verdiyev N. docent
Azerbaijan Technology University

Mammadov Jalali Ibadat oglu
Master, Azerbaijan Technology University

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON WORLD AND NATIONAL TOURISM, THE STATE OF THE TOURISM SECTOR IN THE POST-PANDEMIC PERIOD

Abstract

The impact of the COVID-19 pandemic on tourism has been analyzed internationally and nationally in the article. Based on the statistical indicators reflected in the reports of international organizations, the importance of developing the tourism sector in the post-pandemic period on the basis of modern challenges was noted. The importance of preventing situations that could affect the tourism sector in the post-pandemic period and creating a flexible management mechanism in this direction was stressed.

Keywords: tourism sector, COVID-19 pandemic, national tourism, world tourism, postpandemic period.

Вердиев Н. доц.
Азербайджанский Технологический Университет
Мамедов Джалали Ибадат оглы
Магистр, Азербайджанский Технологический Университет

ВЛИЯНИЕ ПАНДЕМИИ COVID-19 НА МИРОВОЙ И НАЦИОНАЛЬНЫЙ ТУРИЗМ, ПОЛОЖЕНИЕ СЕКТОРА ТУРИЗМА В ПОСТПАНДЕМИЧЕСКИЙ ПЕРИОД

РЕЗЮМЕ

В статье проанализировано влияние пандемии COVID-19 на туризм на международном и национальном уровнях. На основе статистических показателей, отраженных в отчетах международных организаций, отмечена важность развития сферы туризма в постпандемический период на основе современных вызовов. Подчеркнута важность предотвращения ситуаций, которые могут повлиять на туристическую сферу в постпандемический период, и создания гибкого механизма управления в этом направлении.

Ключевые слова: туристическая сфера, пандемия COVID-19, национальный туризм, мировой туризм, постпандемический период.

Daxil olub: 15.02.2022